

С. Шелухин.

Критика нового наукового підручника історії України.

(Докінчення; початок гл. ч. 2—7 с. р.).

А який звязок з Болоховською землею, і чи це не будучі татарські люди — підручник нічого не каже, а наплутав.

На татарський період історії Д-ко своїм підручником защеплює московський, образливий для татар і нічим неоправданий погляд, противний історичній правді. Українська культура була європейською і татари нічого доброго на Україну не принесли й принести не могли. Татари тільки руйнували Україну та винищували людність як азійські варвари. На підставі підручника Д-ка можна подумати, що на Україні стали вони шкідливцями тільки від XV віку, а раніш наче б то були приятелями. (с. 152). На відносини ж між татарами і москвинами Д-ко ширить московські твердження, спрямовані на те, щоб скинути провину за московську некультурність на татар. Новий погляд москвинів-евразійців противиться винуваченню татар в московській відсталості. Татари панували тільки 200 років над москвинами й їх культури не понизили, бо мали культуру вищу, як московська. Д-ко понижує татар, щоб москвини видавалися вищими. Тому в його підручнику не знайдемо об'єктивної відповіді на питання: чим пояснити, що татарська аристократія, хрестившись, робилася московською аристократією, вищою від москвинів? Борис Годунов став навіть московським царем і вважається одним з найосвіченіших людей того часу в Московії. Таких було не мало. Московська влада боролася проти звичаєвого права москвинів, а перша збірка норм права появилася тільки в 1550 р. Збірка з 1497 р. була нечинною. Татари прийшли в Московію з законами, які в збірці мають назву „Джасак“ і якими рятували навіть церкви та духовенство в Московії від свавільства та самодурства влади. Питання, чому ж це за 500 років панування московської влади над татарами їх культура понизилася? У Д-ка на такі питання, неприємні для москвинів, не знайдемо відповіді, ні вказівки на таку працю, як книжка д-ра Еренжена Хара-Давана „Чингіс-хан“ (Белград, 1929 р.). Але й українське у нього у чорному світі. З уваги на москвинів Д-ко ніде не навів блискучої характеристики москвинів і українців, написаної проф. Грушевським в „На порозі Нової України“ (1918 р., с. 19, 20, 21). Тут підкреслює автор різниці й протилежності, дуже невідгідні для москвинів, у характері й природі цих двох різних між собою народностей і подає, що українська культура є західньо-європейською культурою. Проф. Ільїн написав свою характеристику пізніше, у 1922 р., але у нього незалежно від Грушевського є цілком спільні місця — це потверджує правдивість їх думок. Подаючи компіляцію чужих думок і нісенітниць, Д-ко свідомо замовчує противне його тенденціям. Так, Грушевський в „На порозі Нової України“ виразно зазначив, що українська культура стоїть в тісному звязку з „кельт-

ською культурою Подунав'я", з культурою держави Мітридатів та побережжя Понту й ін. та що „ще при кінці XVI в. папс. нунцієві Комуловичові оповідали про велику й сильну людність „руську“ (Ruthenogum) в околицях Нижнього Дунаю“ (с. 13, 17, 18). Одначе це відвертає увагу від байки про Рурика й шведів, тому в підручнику про це і згадки немає. Не міг же історик Дорошенко не читати праці найбільшого історика українського!

Про козаків Д-ко подав парламент чужих думок і вгадувань, ясного нічого. Одначе подав і своє, а саме, що перші козацькі рухи „не вийшли поза межі стихійних погромів“ (с. 148), й далі пояснив, що „селяне почали громити панські маєтки, почали бити й жидів“ (с. 224). Це на поміч Черіковеру, Дубнову й ін., які поставили собі за ціль виставляти перед цілим світом українську націю погромницькою!

На с. 28—9 автор підруч. назвав провідною ідеєю історії й „заслугами українського народу перед европ. цивілізацією — боротьбу плуга й меча за опанування степом“. Виходить, наче в українській історії не було нічого ідейного й ціннішого. Але, досить пригадати „меморіал“ 1621 р., наведений у тім же підруч. (с. 207—8), плач Зорки, в боротьбі визвольній гасло „За права і вольности“, оборону християнства з його мораллю, свободу, правом, визволення невольників, рятування словян і греків від татар та турків, свідомість, що ми не азіяти і „страна наша європейська“ (Величко, т. I, 1926, с. 90), европ. право на Україні, пам'ятки його (найстарші з словянських) і т. ін. в області духової культури, щоб бачити інтерес Українського народу не лише до самої землі. Д-ко каже, що „Український нарід був не завойовником, лише мирним колонізатором“ (с. 27). І це не вірно, бо в давніші часи мирним кольонізатором не можна було бути. Це взагалі противне правді. Анти, каже Йордан, були fortissimi між слов'янами, як бельги між галлями, кельтами. Київські походи на Іллірію, Тракію, Македонію, Візантію, до Каспія, за Волгу, війни проти азіятів та проти гнобителів свободи — це факти історичні, яких Дорошенко в своїх твердженнях чомусь не бере під увагу і робить хірургічні операції.

Противники прав, свободи, самостійности Української нації постійно висувають такі аргументи: Українці, мовляв, нічим не довели й не устійнили свого самостійного історичного походження, тому не творять собою національної індивідуальности (себо тільки „галузь“!) і не мають ні своєї історії, ні свого ключа до неї, ні своєї вищої культури. Історичні окремі періоди в їх житті — це не самостійна історія народу, як непереривна цілість історичного процесу. Українські самостійницькі претенсії безпідставні. Так кажуть проти нас, а „Нарис Історії України“ нічого не помагає українцям і не повалює. Навпаки, рутинною, наслідуванням противників, безпринципністю і несамостійними осудами автор підручника помагає противникам. Історичне походження Українського народу у Д-ка в непроглядному тумані, який згущають вигадки норманс. теорії та її Прокрустове

ложе. Автора це не цікавить, йому важніше в українським підручнику походження москалів, тому він про це пише в кількох місцях, а українців починає від Рурика та 862. року. Виходить, що початок україн. історії не свій, а чужий, і ключа свого до неї Д-ко не може знайти й подати, бо ходить з московським ключем і старається отворити ним, хоч він зовсім не приходиться. Так у його все йде з півночі — і творення Київської держави, і всі блага цивілізації й свободи. Хоч всупереч Д-кові мова, право, релігія, етика, побут, звичаї, взагалі вся культура Українського народу не мають на собі скандинавських впливів і є цілком відмінні від московських. У скандинавів і у суждальців, що стали москвинами, культура була нижчою за київську. Український нарід все був самим собою, як за часів сарматських чи хозарських, так руських, і пізніше, мав і має своє життя й ім'я, хоч бувши і в тяжкій неволі. Тому й історію народу треба будувати й писати на інших підставах — на національних, сталих, даних природою. На думку підручника „найстаріша й основна“ назва нашого народу“ є Русь: так він сам себе називав, відколи став... народом... державним“ — пише Д-ко (с. 19). Москвини пишуть про себе те саме. Д-ко забув, що поляни, древляни, сіверяни й ін. були народом державним і до Руси, кожен жив у своїй державі, на своїй території і мав свою владу, за поміччю якої обороняв свою державу. Майже в 100 років після легендар. Рурика, у 944 р., Русь названа ще окремо від полян. Чернігівці і в XII. в. не звалися Русью. Галичина, як бачимо з Іпат. літ., стала зватися Русью тільки від XIII в., а Україною її звали вже в 1189 році. Назва Вкраїна старша, як назва Русь, яка щойно за 300 років охопила українську територію. Підручник піддержує московські баламуцтва.

Не справившись з початком історії Українського народу і з початком Руси, Д-ко не дав собі ради і з таким важним періодом україн. історії, як період козацький. У Д-ка немає початку козацтва, як і початку Українського народу. Все якісь галузі, гілки. Чужі думки без критики й синтези творять тільки хаос. Ті думки назву „козак“ виводять то од кози, то од козла, то од ватажка Козака, то од половецького означення „сторожі“, то од тюркського „волоцюги“, то од татарського означення „легко озброєного вояка“... Все безпідставні вгадування. У козаків українських головне — свобода, воля, якою вони дорожилися, її шукали, добували, щоб бути вільними, незалежними, як „вільні птиці небесні“. Вони були вільними рибалками, промисловцями, полювальниками, торговцями, борцями за свободу, вояками „за права і вольности“, були узброєні пушками, мушкетами, шаблями, ратищами то легко, то тяжко, ходили на війни пішо, на конях, в човнах. Проходили вони військову науку, як пише Старовольський в XVII в., душтру за римськими зразками і традиціями, були, як признають тодішні авторитети, кращими вояками в світі. Де ж тут хоч єдина прикмета для назви козаками в зміслі волоцюг, сторожів, легко озброєних, чи подібних до козла або кози! Де льогіка для такого

походження назви! Чому в таких випадках, коли не знаєш чого, не сказати просто цього, як сказав Грушевський щодо Русі? На Україну приходила з Азії орда кайсаків, яких продражнили за їх пісню кіргізами, а вони й сьогодні за це ображаються, мстяться, судяться і називають себе кайсаками. На питання в суді, чому вони зуть себе кайсаками й ображаються за кіргіза, відповідають: Кайс-ак означає „вільна птиця“, „білий гус“, „вільний молодець“, „свобідна людина“, а кір-гіз означає 40 дівок, бо в пісні приспівують, що молодець украв 40 дівок. Кай-сак, казак — це свобідна людина, яка дорожить свободою більш за все, навіть за життя. Одначе і це тільки льогічна можливість походження назви, і щодо того немає певности. Краще таких речей в підручник у немістити, а сказати, що не невідомо поки що. Це ж підручник!

Питання походження козаків у підручнику темне, заплутане і про їх організацію, завдання, склад подано чужі суперечні думки, як і характеристику. Те ж не гаразд. Читаємо в підручнику: „над селянами пани могли знущатися, скільки хотіли“; в Польщі, на думку підручника, пани відзначалися толеранцією, віротерпимістю, свободою, а селяни були вільні; козаки ж — це зброд людей, що уникали праці, шукали легкого хліба, прагнули дикої волі, були ледачі, жорстокі, п'яниці, руїтники державности й ладу, вороги культури й цивілізації, дикі юрби; причина зросту козацтва була в насильствах польських вояків та польської жорстокости утихомирень; українці не мали ні національної свідомости, ні культури, а козаки — це наріст на соціальному тілі, шкідливий для цивілізації, це юрба диких людей, волоцюг, які не хочать жити працюю і шукають чужого, грабунку, розбою... Все це подане в підручнику, як твердження, все це ми вибрали з поданого там парламенту чужих думок. Там наведені думки і Сенкевича, і Равіти Гавронського. Це вже треба запитати самого автора підручника, яка ціль такого матеріялу в підручнику. А тим часом автор не навів противних об'єктивних свідоцтв та висвітлень Бопляна, Бродзінського, В. Залеського й ін., а теж напр. про наукову працю проф. І. Лінниченка „Взаимныя отнош. Руси и Польши до 1/2 XIV ст.“, де подані наукові факти, нічого не згадав. Там наведені на прик., історичні факти, що Польща до 1/2 XIV в. черпала вищу культуру від українців і через Україну з Візантії, а пізніш з Чехії, з Німеччини. І про цю учену працю ні згук, як і про арендні договори з судових книг. Право є найпевнішим покажчиком культури. А проте, мавши місце на вище наведені нісенітничі, Д-ко не висвітлив науково, що українське право старіше від польського і що український нарід історично виховав у собі правове думання так, що й сьогодні ще живе правовою психольогією. Подавши на стор. 148 і 224, що козаки були погромниками панів і жидів, підручник не звертає уваги на причини повстань, які цілком міняють картину і ролі, та не навів безсумнівних фактів, які нищать його твердження. А цього треба для історичної правди, якої автор просто таки не шанує, тому й пише на адресу української нації несправедливості, а то й пониження.

Дозволю собі навести три речі, а їх можна подати багато, щоб висвітлити правду. Польсько-українські відносини XV—XVIII в. такі гострі й складні, що вимагають глибокого самостійного думання й речевого критичного висвітлення. У Д-ка цього немає. Дві народності, два ріжні світогляди, дві історії (аристократична й демократична), дві культури, з яких українська старша, суперечність інтересів на ґрунті політичнім, національнім, соціяльнім, релігійнім, правнім, моральнім, історичнім, нарешті роля жидів, з яких причин, чого і як вони прийшли на Україну і вплуталися в народне життя проти народу — все це вимагає висвітлення фактами й глибокою аналізою, а не парламентом балачок ріжних людей, які освітлювали все однобічно, пристрасно, виливаючи злобу на націю, яку освічені чужинці називали благородною. Хаос думок, поданих підручником, нічого не вирішує і не може вирішити. Тим більше, що судді ці є стороною, яку саму треба судити.

В 1902 р. Ів. Франко в ЛНВ., т. XX, в 3-х книжках надрукував мою статтю: „Рудольф Вірхов — громадс. діяч“. В 1848 р. серед польського населення Горішнього Шлеську вибухла епідемія голодового тифу й уряд вислав туди Рудольфа Вірхова на розслід і рятунок. В докладі про результати розсліду він навів, що некультурність польських селян в тому часі була застрашуюча, бо земельна аристократія забірала все, а селянам не вертала нічого, чим нищила у селян здоровля, добробут, творила голод; до 1846 р. кріпак мусів прашувати на пана 5 днів на тиждень, за що пан залишав кріпакові стільки, щоби не вмер з голоду і заплатив податки. Так польське населення відвикло думати й дбати про будуччину, бо своєї будуччини воно не бачило, вона вся залежала від пана. Тому кріпак зледашів, бо вся праця належала не йому, а панові, і в нього не було інтересу працювати. Внаслідок цього виросло пянство, бо нарід тільки й мав утіхи, що в п'яному забутті. Коли не вродило, то наступив голод, бо запасів не було, а виснажений голодом організм став добрим підложжям для тифу. Вірхов указав, що треба зробити для рятунку. І перед Вірховом польські письменники демократи (Бродзінський, В. Залеський і ін.) звертали увагу, що польський селянин жив в давніших і їх часах в таких жажливих умовах, що дивно, як він не онівів.

На Україну в 1630 р. приїхав на службу до короля інж. Левассер де Боплян. Увесь час він працював серед українського народу (16 років), а в 1647 р. вернувся додому і в 1650 р. надрукував книжку: „Опис України“. В ній багато спільного з тим, що написав Рудольф Вірхов 200 років згодом про польського селянина. Українців Боплян називає „благородним народом“, розповів про високу його духову культуру, про здібності, про українських учених, любов до науки і завважив, що українці не дбають про завтрішній день, бо в умовах їх життя не було інтересу працювати. Пани їх гноблять і визискують, перетворюють життя, селян в пекло, а самі живуть, як в раю. Українці більше за все доро-

жать свободою, вони активні, здатні до наук, до ремесла, а жити без свободи не могли б. Пани ж кують їм неволю, порабощення. Отсе головна причина, чому „рідко проходить 7—8 років без повстання проти панів“. „Селяни мусять працювати на панів три дні в тиждень, возити своїми кіньми на пана, давати податки, хліб, кури, гуси, курчата, відбувати повинності, доставляти дрова, давати десятину від овець, поросят, меду, плодів, третього бика що три роки і взагалі давати все, чого пан вимагає або схоче. Ці нещасні, пише Боплян, закабалені в такі умови, що ніколи нічого не можуть придбати для себе на чорний день. А що найголовніше, так це те, що пани мають безмежну владу не тільки над їх майном, а також і над їх життям. У панів така воля, що живуть, як в раю, а селянам, як в чистилищі, а буває й гірше, як каторжанам на галерах. Таке рабство є головною причиною, чому селяни тікають на Запоріжжя з дому і піднімають повстання. (З перекладу Лянскоронського, Київ, 1901 р., с. 5, 6, 7.)

Таку ж картину, але ще більш багату фактами й деталями здирств, подають нам арендні контракти, якими пани віддавали жидам в аренду села. Тут величезний перелік предметів аренди й обложення податками, в тім числі і церкви з релігійними требами, які селяни мусіли оплачувати арендаторам жидам (за охрещення, вінчання, похорон і т. д.). Те, що у Бопляна сказано загально, тут деталічно. Ці договори в великій кількості записані в судові книжки XVI. і XVII. століття. Боплян не даром підкреслив безмежну владу пана над майном і життям селянина. В цих арендних договорах пан своє право суду передавав арендаторові жидові та ще й з додатком права засуджувати на смерть „без апеляції“. Арендатор це право передавав по селах своїм субарендаторам або доручникам жидам, звичайно корчмарям. Досить було б подати виписки з 2—3 контрактів, вписаних в судові книги, щоб мати живу картину життя селян, написану фарбами фактів. Головна причина повстань була б ясна кожному і ніякі потоки слів не могли б закрити гіркої й тяжкої дійсності.

Автор підручника цього не зробив. Він залишив без пояснення і справу з судом. В ті часи право суду відносилось до найголовніших ознак суверенітету. Ось чому і в Переяславському договорі 1654. року козаки обстоювали свій суд. Контрагенти панів, жида утворили по селах жидівське суверенне право засуджувати селян на кару смерті і забирати од них все майно. Без оплати для жида не можна було вільно й кроку зробити.

Піднімаючи повстання проти панів, які майже не сиділи дома, козаки й селяни могли здійснити своє повстання тільки проти тих, хто заступав, представляв на місці пана з його владою, здирствами, судом, навіть карами смерті. Цими представниками і намісниками були жида арендатори і субарендатори та їх ставленики й уповаженні. Тому повстання трактували жидів як панську сторону й панське заступництво, і розправлялися з жидами однаковісінько, як і з панами. Жида в своїх ролях були такими ж політичними, економічними, релігійними, націо-

нальними і соціальними ворогами, як і пани. Цієї ролі ніхто жидам не накидав — вони самі брали її на себе добровільно, задля наживи.

І от, благородний, освічений чужинець Левассер де Боплян, знаючи й бачивши все це, називає Український нарід „благородним народом“; за таких уважають їх і інші чужинці, а не за „погромників“, бо оборона свободи, прав, людської гідности перед гнобителем, насильником, пявкою, ніколи й ніде і ні в якого народу в цілому світі не вважається погромництвом. А українець, проф. історик Дорошенко, замість боронити честь нації од всяких її погромників, Дубнових, Черіковерів і К-о, і сам належавши до тої нації, кваліфікує в підручнику для молоді народний визвольний рух в XVI—XVII вв. як погромницький! І робить це тоді, коли вороги української нації пишуть, що місія української нації — це погроми жидів і знищення жидівства на світі! А яка місія жидів? Про те, що жиди творять погроми Українській нації і нищать її, ні словечка! Добра наука українцям у підручнику!

Відділ про козаків і козацький період (с. 145—155, 187, 188 й ін.) не виявляє систематичного думання, звязку фактів, причинности, це накопичення всякої всячини, хаос, в якому вміщені й шкідливі вигадки. Тут Д-ко, подібно як Дубнов і майже тими ж словами, відносить погромництво жидів до „української національної вдачі“ і, сам того не помічаючи, відносить це і до „національної аристократії“, яку величає. Повстання велися проти панської і жидівської юрисдикції, експльоатації, знуцання, гноблення. Благородні думками та почуваннями Боплян, Лєсюр і ін. чужинці за це хвалили Український нарід, цінили його активність в боротьбі за правду, справедливість і людські цінности. У Д-ка не так. І козацтво у нього комплєтується з утікачів з духом злоби і бажанням помсти, з безідейних егоїстів. І разом з тим Д-ко пише, що „українська шляхта й духовенство бачили в козаках союзників у боротьбі за права православної віри“ (с. 228). Як це сполучити: похвала шляхті, яка уявляє собою „найліпші ясні“ риси нації, догана козакам з закидом їх погромництва і співробітництво тієї шляхти з козаками та ідеальні змагання козаків в обороні прав віри — тут льогічна таємниця автора.

Українська аристократія, пише Д-ко, з „парляментарного життя Річи Посполитої“ дістала повне політичне виховання і виробляла собі політичні ідеали в душі свободи“. (с. 148, 226, 228). Яка то свобода, кому і над чим, та які ідеали — це описав Боплян. Очевидно, що така свобода, яка творила для одних рай, а для других чистилище й каторгу, не була ані духом справжньої свободи, ані свободою народу, як Українського, так і Польського. Те тодішнє виховання і ті свободи та ідеали були такі, що Вацлав Залеський, Бродзінський і інші польські письменники сто років тому, пояснюючи, через що Польський нарід має надзвичайно мало творів народної поезії, побутових обрядів та пісень, а історичних пісень у нього майже нема, писали про

такий режим, як описав Рудольф Вірхов, і висловили здивовання, як нарід польський при шляхетському режимові зовсім не онімів. (Акад. Пипін, „Исторія русской этнографіи“, т., III, СПб., 1891, с. 116 і сл.). У Д-ка це називається „політичними ідеалами і духом свободи“!

Церковні справи в підручнику теж гаразд не висвітлені (с. 162 і далі). Один зі спеціалістів в ділянці історії Церкви висловив мені своє завваження, що Соборний Клирос (с. 165) це не священники катедрального міста, як гадає проф. Лотоцький, а за ним написав Д-ко, а виключно священники при Катедрі, внесені у мартукул (канон) єпископської церкви. Вони звалися каноніками. Остаточоно інститут Клироса-капітули сформувався у франконській церкві коло 760 року і звідтіль прийшов на Україну. (Ad. Frantz, Kirchen Rechts, 1899, с. 117). Так і право подавання (с. 167), як і княжа десятина, прийшли на Україну з заходу, а там виникли на франконськім ґрунті і корінилися в погляді, що будинки на землі пана є його власністю, не виключаючи й церков. (Там же с. 328). Це цікаве й важливе свідоцтво про культурні звязки української Церкви з католицьким світом Зах. Європи в підручнику не зайве. Твердження в підручнику, взяте від проф. Яковлева, що українське право походить від чехів (с. 167), не тільки нічим не доказане, а навпаки, легко його можна спростувати тим, що чеське й українське право двох сусідніх словянських народів виходило з одного старословянського джерела. Це пояснює їх спільності. Українські памятки права старші від чеських (Dr Jireček, Svod Zákonuv Slovanských, Прага, 1880).

Переяславський договір 1654 р. повинен був мати в підручнику висвітлення, як історичне, так і у відношенні до сучасности, в якій він відіграє актуальну ролю в звязку з відновленням української державности, незалежности й самостійности і в звязку з актом 3. березня 1917 року, яким цар, щодо України узурпатор, зрікся царської влади і звільнив громадян від присяги підданства. Навівши парламент думок про договір 1654 р., іноді явно анальфабетних з точки правничих засад, підручник оминає в юридичних питаннях науку права, а в історії—традиції, старі трактування і джерела, які висвітлюють договір і його кваліфікацію. Ми вже на початку вказали на хаос у підручнику щодо скваліфікування відношення між обома контрагентами на основі договору з 1654 р. Підручник не дає ніякої мірки для самостійної відповіді. Досить було б, замість парламенту чужих думок, подати хоч би з підручника авторитетного проф. Коркунова, що таке унія, протекторат, вассалітет і т. д. На думку підручника Коркунова „Русское госуд. право“, СПб., 1904, т. I, „уніи могут иметь место только в примененіи к монархическим государствам“ (с. 142), „протекторат есть основанное на договоре подчиненіе одного государства другому, ...при нем только господствующее г-во обязуется оказывать поддержку правительству подчиненнаго гос.-ва“ (с. 196), а „вассальныя правительства сами обязаны поддерживать своего сюзерена“ (с. 196). Україна в 1654 р. була республікою і вже тому не могло

бути унії. На основі договору 1654 р. зобов'язання України і царя були взаїмними. Ці зобов'язання були в області військовій, мілітарній, тому це договір про мілітарний союз України з царем, який теж зобов'язався давати Україні військову поміч. Окрім того тим договором установлено персональну протекцію царя. Московський нарід не мав ніяких політичних прав, цар був самодержцем, Україна з московським народом ніяких договорів не творила і ніяких правних зв'язків безпосередніх не мала. Коли 3. березня 1917 р. не стало царя-узурпатора, його влади і присяги підданства, український нарід став вільним, суверенність автоматично правно вернулася до нього і він став Українською Самостійною Республікою (на основі права реституції *in integum*, бо договір з царем ніколи правно не був скасований). Д-ко, ігноруючи науку, пише, що сторонами в договорі були: „Україна і Москва“ (II, с. 36 і ін.), або „обидві сторони — Москва і Україна“ (II, с. 42).

Д-ко історик України. Він повинен знати загально відомі матеріяли до пізнання історії України. Тому не може не знати, що ніде в тих матеріялах контрагентом України не фігурує Московський нарід і що контрагентом всюди виступає цар Олексій Михайлович, а не Москва чи Московський нарід. В дедукції прав України, виданій І. Борщаком в 1925 р., гетьман Орлик пише категорично, що Переяславський договір 1654 р., це „союзний договір, заключений між царем Олексієм Михайловичем — з одного боку — та гетьманом Хмельницьким і станами України — з другого. Цей договір він називає „Трактатом“. („Le Traité d'Alliance solennel conclu entre le Czar Alexei Mikailovitch et le Duc Chmielnicki et les Etats de l'Ukraine“). Це документ 1712—1713 року. Тут же сказано, що згідно з договором „Україна тільки під деяким оглядом (*enquelque manière*) залежала від царів московських“, вона суверенна і „які б великі не були московські наслідства, вони не дають ніякого законного права москвинам щодо України“ (*ne donnent aucun Droit Légitime sur eux aux Moscovites* — eux — Стани України). В підручнику згадано про Орлика і видання Борщака, а про це ні!

Після того в 1762 р. перекладчик Канцелярії Військової Генеральної Семен Дівович склав московською мовою вірш, в якому обороняє рідну Україну від москвинів. Він між іншим пише: „Не думай, чтобы ты (Великороссія) была мне властитель, но государь твой и мой — общий повелитель. А разность наша есть в приложенных именах: ты Великая, а я Малая, живем в смежных странах. Так мы с тобой равны и одно составляем: одному, а не двум государям присягаем“. Тут категорично підкреслено, що Москва не властитель України, вони рівні і тільки сумежні.

Цей вірш надрукований в „Історії Укр. Письменства“ С. Єфремова. (вид. 4, т. I, 1924 р., с. 237—8). Знання цього вірша для історика України обов'язкове. В вірші проявився погляд, який був у колах українського уряду й українського суспільства,

це національні історичні традиції. В нім підкреслено,¹ що московський нарід не має ніяких прав до України й її народу, що їх сполучає тільки особа спільного царя, але живуть вони не в одній країні, а в сусідніх незалежних одна від другої „странах“, нічим, окрім особи царя між собою не звязаних і собі рівних. Виходить ясно, що як 3. березня 1917 р. не стало царя з його ролею, то ці „сусідні страни“ стали між собою нічим правно не сполученими й автоматично розпалися, розійшлися. Тому й сепаратизму чи відділення по односторонній протиправній волі другої „страли“ не було, а вийшов автоматично правний розпад, бо не стало легального звязку між ними. Україна стала самостійною незалежною державою правно, на підставі історично-правних підстав своєї державности й суверенности, на основі власного права Українського народу. Всупереч всьому цьому, підручник подав хаос тенденційних чужих думок і виставив контрагентом України в договорі 1654 р. „Москву“, яка контрагентом не була. Цар і Москва — це речі ріжні: досить подумати над тим, що царя немає, а Москва існує собі; не тільки існує, а й заявила протиправні претенсії до України. Д-ко не звернув уваги й на те, що такі учені правники історики, як проф. Сергєєвич, висловилися ще до революції про справи 1654 р. цілком виразно. Проф. Сергєєвич пише в підручнику просто й ясно: „Малороссія не соєдинилась с Московським государством, а только признала своим государем царствующаго в Москве государя с его потомством... Соєдиненіе должно было продолжаться до тех пор, пока будет продолжаться потомство Алексея Михайловича“. („Лекції и изслед. по древ. ист. рус. пр.“, СПб., 1910, с. 116). Мене особливо дивує ще ось що: В 1918 р. я, в ролі уповноваженого, вів мирові переговори іменем української держави з московським більшовицьким урядом. Міністром закордонних справ був тоді Д. Дорошенко, якому я відсилав усі стенограми і відомості про хід переговорів. Московські більшовики тоді заявили величезні претенсії до нас, покликуючись на те, наче б то Україна з Московією звязані правно, бо „вони, більшовики, є наслідниками царя і царської влади“, а тому Україна, відділяючись без згоди на це московського народу, якому є підлеглою, творить йому великі шкоди і повинна за них заплатити, як і „за свою свободу“ од Москви“. Вимагали вони багато. Наша юридична комісія під моїм головуванням з участю проф. Ейхельмана, проф. Б. Кістяковського, судді Катрановського й ін., відкинула претенсії більшовиків разом з заявленим обоснованням, що вони безпідставні й позбавлені всяких правних і моральних основ. Наші мотиви були такі, що більшовики більше про такі „підстави“ своїх вимог не згадували і Раковському стало навіть ніяково за них. Все це подано в стенограми і післано Дорошкові. Тепер же він сам піддержує основи більшовицьких претенсій Москви і поширить їх своїм підручником серед тих, хто з того підручника черпатиме знання історії. Ми могли б навести кілька договорів у потвердження,

що в XVII в. добре розуміли, хто є контрагентом в договорах і не плутали їх. І при творенні договору 1654 р. добре розуміли, що в юридичному означенні цар не те, що Москва. Хто не знає, чи не вміє назвати контрагентів договору, той ніколи не зможе дати договорів правдиву інтепретацію. Для Д-ка авторитетом був проф. Яковлев (цивіль. процес), який свою працю озгололив: „Договор гетьмана Б. Хмельницького з Москвою“. Тут аж дві помилки в назві сторін. Це стане очевидним, коли порівняти з правдивим означенням сторін в дедукції Орлика, у проф. Сергєєвича й ін. І скваліфіковання договору у Яковлева не вірне. Д-ко повинен був не обмежуватися вказівкою на 23. і 11. пункт, а подати зміст договору 1654 р., проаналізувати його, порівняти з аналогічними договорами, з Англійською Хартією Свобід, установити взаємні права й обовязки сторін, показати, що й після переяславського договору завойовані українським військом території прилучали до України і населення їх складало присягу підданства українській суверенності, висвітлити значіння цього договору в звязку з актом 3. березня 1917 р., опублікованим Сенатом, як закон з правними наслідками з нього. Нічого з цього не подано в підручнику. Тема про договір 1654 р. велика, а Д-ко звів її на нівець. Для знищення традицій навіть назву договору „переяславський“ хотять замінити на „московський“. Але присяга в Переяславі безпредметною не була і нею ствердили основні умови, як це робилося напр. в 911 чи 945 р. при договорах з греками. Історична назва договору „Переяславський“.

Гадяцький договір Д-ко називає „знаменитим“ і не нахвалиться та передає його зміст своїми словами. (II. с. 63). Але цей договір підпорядкував Україну Польщі, позбавив її суверенности і розділив так, що Україні віддано тільки три воєвідства, а решта мала перейти в склад Польщі і під польську владу. Ці три воєвідства, — Київське, Брацлавське і Чернигівське мали бути в підданстві й послуху королеві, його спадкоємцям і Річі Посполитій, з якою Україна „єдно тіло єдної нероздільної Річі Посполитої“. Гетьмана призначає король з чотирьох предложених козаками кандидатів. Суд належить королеві (одна з головніших прикмет суверенности). Україна приймати „посельств жадних“ од чужих держав і зноситися з чужими державами права не має. Таким чином, в порівнянні з договором 1654 р., Україна гадяцьким договором була позбавлена прав і всякої самостійности. Д-ко, як і ін., в захваті цим договором, вказують головню на обіцяні школи й Академії. Ця обіцянка є яскравою прикметою позбавлення куцої України прав. В договорі 1654 р. мови про те немає, вона непотрібна: суверенна держава може все те завести по своїому праву, а Гадяцький договір позбавив Україну і права самостійної освіти. Цей договір розбив соборність України і відірвав від неї три найактивніші воєвідства.

Цей договір промостив шлях до Андрусівського договору, що нищив не лише соборність, а й тіль самостійности. На цей договір реагував запорізьський писар, потім кошовий Петро Су-

ховієнко відозвою до українців 22. грудня 1668 р. Суховія запо-ріжці обрали своїм гетьманом. Відозва ця, повна ніжностей до України і болю від роздертя на части та свідомости змагань до української національної й політичної соборности. Д-ко на це не звернув такої уваги, на яку відозва Суховієнка заслуговує. Видав такий універсал і гетьман Дорошенко. Орієнтуючись на турків, Дорошенко бився проти Суховієнка, який орієнтувався на татар. Дуже важлива і повчаюча тема для поширених нині українських орієнтацій, але підручник не подбав за неї. Інформації про акцію соборности невиразні, в тумані, ідея соборности не розвинена й не висвітлена історично.

В підручнику вказано, що гетьман Тетеря, намовивши полковника польського Маковського на допомогу, заманив Виговського в Корсунь і там його по зрадницьки розстріляли. У Грушевського це сталося в обозі під Ольхівцями 16. або 17. березня 1664, 40 верстов від Корсуня. Залишилася духовниця Виговського, датована 16. березня в обозі під Ольхівцями. (Арх. Ю. З. Рос., ч. 8, т. III, Київ, 1894, с. 205, „Барс. Старство“, М. Грушевського). Там же в Акт. Бар. Стар. під ч. 60 на ст. 122, заповіт Виговського і дата 16. III. 1664, в таборі під Ольхівцями. Очевидно, заповіт був зроблений там не дурно. Чому на думку Дорошенка розстріл мав відбутися в Корсуні — я не знаю. Треба було б пояснити, бо і в Грушевського, і в заповіті інакше.

Виклад про царя Петра I і гетьмана Мазепу цілком не задовольняючий, необ'єктивний, тенденційний. На те, що цар Петро I був зрадником Українського народу, не звернено ніякої уваги. Читач має вражіння, наче все лихо в тім, що Петро I був жорстоким супроти України. В дійсності він творив не менші жорстокості й супроти Московського народу. Французький історик Лесюр описав красномовніше поведінку Петра, як ката Козацької нації, і досить було б зачитувати Лесюра, а те, на що Д-ко звернув увагу, не є характеристичне, бо до москвинів цар відносився теж жорстоко. За те справа з виконанням договору 1654р., який цар називав трактатом, дуже характеристична, а Д-ко це поминув. Відносини ці були зрадницькі, підступні, безсовісні. Замучивши на Україні масу людей і попаливши міста й села з помсти за боротьбу України проти гнету та за визволення від тиранії, від свавільства царя та потоптання прав України, Петро I був настільки нахабний, що поручив поставити собі при вїзді в Москву після Полтави тріумфальну арку з написом „Україна“ і поясненням, що він визволив її та що вона житиме й далі при своїх старих правах і вільностях! Мазепа був хитрий, егоїст, честолюбець і теж жорстокий, але в виступі проти царя він зрадником не був, бо як гетьман, він мусів виступити за потоптані права народу. Він сам спершу топтав їх разом з царем проти народу, але покався.

Протиукраїнська література велика. Проф. Дорошенко брав з неї для свого підручника іноді майже дослівно. В 1920 р. кн. Волконський видав по італ., франц., англійс. і московськи книжку:

„Историческая правда и украинофильская пропаганда“. Проф. М. Грушевського він залічує до „шарлатанів“. Праця Волконського дійсно шарлатанська. Цю книжку перевидало скорочено Тов. „Єдинство“ в Празі, яке має за ціль знищити навіть ім'я України. В Т-ві є й московська професура. Дорошенко черпав свою „українську“ мудрість і з книжки Волконського (московською мовою). З стор. 5 він взяв собі твердження на 19 ст. свого підручника, що Україна — це означення окраїни, пограниччя, додатку до чужої держави, до Литви, Польщі, Московії... З 40 і сл. стор. він взяв твердження в свій підручник, що москалі утворилися з українських біженців на північ до фінів. А ось місце ще цікавіше. В літопису читаємо, що Русь закликали чудь, меря, весь, словіни, кривичі. Тут пояснено, що словіни — це новгородці. Ясно, що кияни не кликали Руси і участі в тім не брали. Волконський на 20 стор. пише: „По известію Києв. літописца, „Русью“ називалось то варяжское (скандинавское) племя, из котораго были призваны Рюриковичи“. Вставлену в дужках дописку „скандинавское“ Волконський зробив сам від себе. Дорошенко на стор. 22 в своїй історії, не вказуючи джерела, подає від себе такий переклад з Волконського: „Русь уважає Нестор за *варяжське (скандинавське)* племя, приведене Рюриком... на заклик *самих словян*“. Фальшива вставка у Волконського в дужках слова „скандинавское“ від себе є й у Дорошенка, який на Волк. не покликався. Але Дорошенко ще більше перекрутив Нестора. У Нестора кликали й фіни, а у Дорошенка про фінів не згадано і сказано „*славяне*“, тільки вони. У Нестора сказано, хто саме з словян, а у Д-ка всі, се б то й кияни, поляни, українці! Це є вигідним для московського „моря“, що академік Багалій в 1925 р. назвав „нищенням і попсуванням науки“.

„Нарис Історії України“ проф. Дорошенка ніяк не годиться на підручник. Ця книжка правдивого знання історії дати не може, вона ненаукова. Бувши видана Науковим Інститутом, як праця наукова, виховуюча і призначена, щоб бути підручником, вона через це більше поширяться і тому принесе українському суспільству більше шкоди. Автор відкинув національні початки української історії, поминув соборність і кращі історичні традиції українського народу, вложені в договір 1654 р., в дедукцію Орлика 1712 р., в вірш С. Дівовича 1762 р. і т. ін. історичні пам'ятки, а також державно правні підстави українського визвольного руху і відновлення української державности і самостійности.

Тільки основно визволившись з накинутаго нам підчас нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий і вічно покривджений полу-народець, тільки усвідомивши собі весь розмах нашої історії, широкі державні, організаційні замисли предків наших, ми зможемо зрозуміти поодинокі діла тих предків, згідно з правдою — науково — оцінити поодинокі факти нашої минувшини.

В. Литинський: Україна на переломі, ст. 17.
